

University of Groningen

We, of tomorrow

van Hengel, Guido

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2017

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

van Hengel, G. (2017). *We, of tomorrow: a history of the young Bosnian student networks*. [Thesis fully internal (DIV), University of Groningen]. Rijksuniversiteit Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Wij, van morgen. *Samenvatting in het Nederlands.*

In de loop van de 19de eeuw vormden zich in Europa verschillende bewegingen, kringen of “clubs” die zich profileerden als de stem van een nieuwe generatie. Daarmee maakten ze van het bijvoeglijk naamwoord “jong” een nieuw politiek begrip. Nog voor de Europese revoluties van 1848 voerde Giuseppe Mazzini al Jonge Italianen aan. Later volgden allerlei “jonge” bewegingen in vele verschijningsvormen en van zeer divers politiek pluimage: de jonge Polen, de jonge Duitsers, de jonge Belgen, de Jonge Tsjechen, de jonge Javanen en de Jonge Turken. Historici hebben in deze context een aantal politiek activistische studenten uit Bosnië later samengevoegd en betiteld als Jong Bosnië. Deze activistische studenten uit Bosnië vormen het onderwerp van dit proefschrift.

De Jong Bosniërs danken hun roem aan de geslaagde aanslag op de Oostenrijkse aartshertog Franz Ferdinand en zijn vrouw Sofie, in Sarajevo in 1914. De aanslagpleger was de 19-jarige student Gavrilo Princip. Hij werd geholpen door een groep handlangers die op diezelfde dag ook langs de kant van de weg stonden met het doel een aanslag op de Oostenrijkse troonopvolger te plegen. Dat groepje was verbonden met andere activistische groepen, en – volgens de Oostenrijks-Hongaarse autoriteiten, ook met een enorme samenzwering die vertakt was tot in de hoogste regionen van de macht in het naburige Servië. Over de gevolgen van deze specifieke aanslag is veel geschreven: de aanslag veroorzaakte een diplomatieke rel tussen Servië en Oostenrijk

die uitmondde in een oorlogsverklaring. Deze eerste verklaring betekende het begin van de Eerste Wereldoorlog.

Vanwege de enorme gevolgen is de jong-Bosnische beweging in de eerste plaats beschreven vanuit het perspectief van de uitbraak van de Eerste Wereldoorlog. De Jong Bosniërs werden in retrospectief gezien als een soort speelbal in de handen van de Europese grootmachten, en als zodanig hebben ze een onmisbare plaats verworven in de geschiedenisboekjes en het collectieve Europese geheugen. In dit proefschrift heb ik uiteengezet hoe historici in de afgelopen honderd jaar geschreven hebben over de uitbraak van de Eerste Wereldoorlog, en meer specifiek de rol van de Jong Bosniërs hierin. Het verhaal van de moord op Franz Ferdinand is vaak verteld, het is gebruikt in fictie, in het theater, in Tv-series en op het witte doek. Over de moord op Franz Ferdinand valt weinig nieuws meer te vertellen mits er geen nieuwe bronnen opduiken.

Het onderzoek naar de Jong Bosniërs heeft zich in de afgelopen twintig jaar mede daarom gericht op een andere kwestie die alleen begrepen kan worden in het licht van de recente geschiedenis van Zuidoost-Europa. Met het uiteenvallen van Joegoslavië tijdens de burgeroorlog van de jaren negentig van de 20ste eeuw hebben veel historici, zowel binnen als buiten de regio, de geschiedenis van Bosnië opnieuw tegen het licht gehouden. De zeven nieuwe republieken die zijn opgericht tussen 1991 en 2008 hebben allen belang bij het schrijven - of herschrijven - van een (nationale) geschiedenis. Die nationale geschiedenissen worden veelal geschreven vanuit een teleologisch perspectief: alles leidt uiteindelijk naar de vervolmaking van de nationale staat, en dan vooral zoals die er tegenwoordig uitziet. Vanuit

dat perspectief is ook Jong Bosnië opnieuw geanalyseerd door historici uit de regio. Hierbij verschoof de aandacht van de betrokkenheid in de Eerste Wereldoorlog naar de nationale identiteit van deze beweging. Belangrijke vragen waren bijvoorbeeld: Kunnen we deze beweging kenschetsen als een (proto-)Servische, (proto-)Bosnische, (proto-)Joegoslavische (etc.) organisatie? En wat zegt dat over hun woorden en daden? Ook dit onderwerp is, net als de uitbraak van de Eerste Wereldoorlog, uitvoerig beschreven in zowel academische als niet-academische werken.

In dit proefschrift heb ik de Jong Bosniërs beschreven noch vanuit de context van de Eerste Wereldoorlog, noch die van het uiteenvallen van Joegoslavië aan het einde van de 20ste eeuw. De nadruk in dit proefschrift ligt op de betekenis van het “jong” zijn van de Jong Bosniërs, en wat dit ons vertelt over hun sociale, culturele en politieke positie.

Een belangrijke conclusie - die overigens niet nieuw is - is dat Jong Bosnië geen typische “organisatie” was. Dat wat we Jong Bosnië noemen, was meer een voortdurend veranderend sociaal netwerk dat zich uitspreidde over universiteitssteden in Centraal Europa en de Balkan. Vanuit die grondgedachte heb ik voor dit proefschrift gekeken naar twee belangrijke vragen over dat bewuste netwerk. Ten eerste: wat was de omvang en de dynamiek van dit netwerk? En ten tweede: welke betekenis gaven de betrokken personen aan dit netwerk? Met het stellen van deze twee vragen heb ik de activistische Bosnische studenten uit de periode 1895 tot grofweg 1914 getraceerd in de universitaire wereld van Oostenrijk-Hongarije en een paar omliggende landen. Hierbij ging ik in de eerste plaats hun gangen na (waar leefden ze? wat deden ze?) en

analyseerde ik vervolgens de sporen die ze hebben achtergelaten (artikelen die ze publiceerden, tijdschriften, brieven, dagboeken, etc.). Uit de primaire bronnen heb ik een beeld geschapen van de jong Bosnische studenten netwerken aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Om die netwerken meer gestructureerd te analyseren, onderscheid ik drie functies van dat sociale netwerk: 1) socialisatie, 2) verbinding en 3) besluitvorming. Aan de hand van die functies heb ik de studentennetwerken zowel chronologisch als thematisch beschreven.

Studentennetwerken leiden vanzelfsprekend naar de school. In het Bosnië van het einde van de 19de eeuw was educatie relatief nieuw. De Ottomanen, die de regio eeuwenlang bestuurden hadden zich niet buitengewoon ingespannen voor educatie - overigens net als veel andere heersers in dit deel van de wereld. Toen in 1878 op het Berlijns Congres de voogdij over Bosnië en Hercegovina werd toegewezen aan Oostenrijk-Hongarije, was er wat betreft educatie veel werk aan de winkel. In Wenen werden grote plannen gesmeed maar daarvan kwam in de eerste decennia aanvankelijk maar weinig terecht. Niettemin ontstond er tegen 1900 een kleine subcultuur van studenten en scholieren, die een nieuwe wind lieten waaien in de traditionele patriarchale Bosnische samenleving. De vooral stadse studentencultuur stond in contrast met de van oorsprong traditionele identificatiepunten van Bosnië: regio, religie en familie. Door snelle modernisering in vooral de steden raakten deze studenten enigszins vervreemd van de cultuur waaruit ze oorspronkelijk voortgekomen waren. Om dat proces minder pijnlijk te maken, identificeerden zij zich (tijdelijk) met leeftijdsgenoten die in dezelfde omgeving werden geschoold. De school, meer specifiek het gymnasium van Sarajevo, vormde zo een

nieuwe “intellectuele ruimte” waarin een nieuwe subcultuur - die van de jonge adolescent - vorm kreeg.

Dankzij het ontstaan van die intellectuele ruimte kregen intellectuelen van naburige landen, met name Servië en Kroatië, eenvoudig toegang tot knapste koppen van Bosnië. Zij maakten hier dankbaar gebruik van. Zo werden er na enige decennia, nota bene met financiële hulp van de Oostenrijks-Hongaarse autoriteiten, verschillende cultuurcentra en leeszalen opgericht die tot doel hadden de Bosnische bevolking op te voeden in de geest van de nationale cultuur van respectievelijk Servië en Kroatië. Hoewel die sturing vanuit het buitenland zeer sterk was, boden de leeszalen ook genoeg leesvoer aan de scholieren waarmee ze een meer internationale algemene ontwikkeling konden krijgen. Zo boden de school, en later de leeszaal, het netwerk van scholieren ook de fysieke ruimte om een gemeenschappelijke cultuur te ontwikkelen. Om in de terminologie te blijven: ze konden hier socialiseren. Voor dit proefschrift heb ik een paar voorbeelden van socialisatie in intellectuele en/of fysieke ruimtes geanalyseerd, zoals de groep rond het Mostarse culturele tijdschrift *Zora* en de groep scholieren rondom het leeszaaltje *Mala Biblioteka* – ook in Mostar.

Als samenkomsten van kleine groepjes regelmatig plaatsvinden, dan veranderen samenkomsten vanzelf in een meer *structurele verbinding*. De structurele verbindingen van die samenkomsten kregen vorm toen vooral na 1900 meer talentvolle Bosnische scholieren gingen studeren aan universiteiten in andere delen van Oostenrijk-Hongarije. Eenmaal vertrokken uit de thuisregio (Bosnië), raakten ze in, bijvoorbeeld, Wenen in contact met leeftijds-

en lotsgenoten van Tsjechische, Poolse, Slowaakse of Sloveense achtergrond. Voor dit proefschrift heb ik de aanwezigheid van Bosnische studenten in Wenen, Praag, Belgrado, Zagreb en Sarajevo geanalyseerd.

Wenen, de keizerlijke hoofdstad, was voor Bosnische scholieren een belangrijke bestemming. In Wenen kregen de Bosnische studenten een eigen studentenhuis toegewezen waar de autoriteiten hen goed in de gaten konden houden. Het studeren in de hoofdstad was niet alleen maar aangenaam: eenmaal aangekomen in Wenen kregen veel Bosnische studenten een ander beeld van Bosnië. Daarom ontstonden in Wenen, en niet in Sarajevo of Mostar, de meest politieke jongerenorganisaties die zich klip en klaar ten doel stelden het “thuisland” Bosnië te bevrijden. De Bosnische structurele verbindingen in Wenen verknoopten zich vervolgens met al bestaande netwerken van West-Slavische studentenbewegingen in Praag, bijvoorbeeld die van de Tsjechen en Slowaken. Na de Oostenrijkse annexatie van Bosnië in 1908 vertrokken ook steeds meer studenten naar het naburige Servië om te studeren aan de universiteit van Belgrado. In deze stad verbonden de studenten hun netwerken met die van de Groot-Servische en andersoortige nationalistische, die alom vertegenwoordigd waren in de Servische media, politiek, het leger, en in de paramilitaire commando's. Een substantiële alliantie werd vervolgens gesloten in Zagreb met de anti-Hongaarse studenten van Kroatische afkomst. Zo leidden kleine verbindingen, vaak via individuele studenten, tot een grotere kluwen aan allianties. De Anti-Oostenrijkse, voornamelijk Servische of Bosnisch-Servische studenten uit Belgrado en Wenen sloten zich (tijdelijk) aan bij de anti-Hongaarse, voornamelijk Kroatische en

Bosnisch-Kroatische studenten. Als geheel rebelleerden zij tegen de machthebbers in al deze bovengenoemde universiteitssteden. Een kortstondige samenkomst van al deze groepen vond plaats in Sarajevo in 1912, overigens een stad zonder universiteit. Hier inspireerden de (tijdelijk) teruggekeerde studenten uit Wenen, Zagreb, Belgrado of Praag de lokale, nog niet bekeerde scholieren tot demonstraties, geheime bijeenkomsten en zelfs gewelddadige aanslagen.

Al deze verbindingen tussen sociale netwerken van Bosnische studenten in een internationale context moeten we zien vanuit het idee dat de machthebbers en zij over wie ze macht uitoefenen in een continu spel verwickeld zijn: wie trekt aan het langste eind? Wie heeft het grootste bereik? Wie is er slim, wie is er sterk? Dit spel is vooral een spel van verbeelding: zowel de machthebbers als de studenten deden zich sterker voor dan ze eigenlijk waren. Vanwege de grote samenkomst in Sarajevo in 1912 stuurden de autoriteiten aan op een massaal onderzoek onder de jeugd. Zij zochten naar de rotte appels in de mand. Dit grote politieonderzoek had echter een averechts effect: juist door de jeugd als zodanig te “framen” kregen de verschillende groepen meer samenhang, nu er een duidelijk aanwijsbare gemeenschappelijke vijand was opgestaan. Om de beeldspraak door te trekken: het onderzoek naar de rotte appels in de mand leverde uiteindelijk meer rotte appels op.

Een vergelijkbaar proces van verbeelding speelde een rol in de vorming van een jeugdige subcultuur van “gevaarlijke studenten”. Veel van de Bosnische studenten die zich tegen het gezag keerden, lieten zich inspireren door Russische romanfiguren, zoals de nihilisten van Toergenjev, de ascetische en humorloze helden van Tsjernysjevski en

de terroristen van Dostojewski. In hun symboliek, hun beeldcultuur en zelfs in hun kleding en taalgebruik lieten de Bosnische scholieren en studenten zich inspireren door de beweging van Russische radicale studenten die actief waren in de tweede helft van de 19de eeuw. Die cultuur bracht de Oostenrijkse machthebbers in verlegenheid. Bij verschillende aanslagen in de periode 1912 tot 1914 maakten de lokale politie-eenheden zichzelf wijs dat ze te maken hadden met een verre echo van de terroristische golf die Tsaristisch Rusland teisterde gedurende de laatste vier decennia van de 19de eeuw.

Meer als een gevolg dan als een oorzaak van die grote interesse voor “Jong Rusland” knoopten individuele Bosnische studenten ook verbindingen aan met Russische activistische studenten, veelal in Franstalige Zwitserse universiteitssteden. Vladimir Gaćinović uit Mostar, één van de leidende figuren in de Bosnische studentennetwerken had bijvoorbeeld goede contacten met individuele Socialistisch-Revolutionairen (SR's) die hun dagen sleten in cafés in Genève, Fribourg en Lausanne.

Zowel de Oostenrijkse verbeelding van de studentennetwerken (van bovenaf) als de zelfverbeelding van de studentennetwerken (van onderaf) als een soort vage echo van de Russische nihilisten, *narodniki* en terroristen, zorgden ervoor dat de beweging van Jonge Bosniërs groter leek dan ze in feite was. Die verbeelding kwam dus van twee kanten: de autoriteiten geloofden dat het een grotere beweging was met vertakkingen in Belgrado en Sint Petersburg en tegelijkertijd hadden de studenten last van enorme zelfoverschatting. De intellectuele ruimte die was gefaciliteerd door de Oostenrijks-Hongaarse autoriteiten en de infrastructuur van de studentennetwerken die uitvloeiden van Wenen en

Praag naar Zagreb en Belgrado tot aan Sarajevo, maakten het mogelijk dat de studenten zich vanaf 1912 inderdaad gingen profileren als een sociale voorhoede. Voor dit proefschrift heb ik de “vorming” en de “verbeelding” van die voorhoede geanalyseerd aan de hand van de jeugdtijdschriften die uitkwamen in de Servische en Kroatische taal in de bovengenoemde studentensteden. Uit die jeugdtijdschriften spreekt een sociale en culturele missie: studenten hebben de morele plicht het geleerde ook in de praktijk te brengen. Als een generatie zonder eigen middelen, eigen inkomsten en eigen bestaansrecht kozen de activisten de kant van de boerenbevolking. De zo gewenste alliantie met de boerenstand was echter eenzijdig. Van de kant van de boeren bestond geringe interesse om de strijd samen met studenten te voeren. Veel van de jeugdtijdschriften uit die tijd geven een goed beeld van de ontwikkeling die zich voordoet in vrijwel elke sociale beweging: op een gegeven moment worden de leidinggevende pioniers vervangen door hun leerlingen, die de kracht en het zelfvertrouwen hebben gewonnen om zelf aan het roer te staan en hun stem te laten horen.

Met het definiëren van een eigen taak in de samenleving (het verheffen van de onwetende boerenstand) wisten de studenten goed wat hen te doen stond. Om hun doel te realiseren verdeelden ze de rollen. Veel van de rolmodellen voor een sociale beweging stonden al in een handboek voor de moderne terrorist, geschreven door de Russische schrijver Stepniak. Die rollen werden overgenomen door de Bosnische studenten, maar ook zonder Stepniak zou er wel een soort “rollenspel” hebben plaatsgevonden. In een kleine groep van politiek geëngageerde mensen staan altijd mensen op die een dienende dan wel leidende rol willen spelen. Dit is een terugkerend element bij

groepsvormingsprocessen. In de laatste jaren voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bekeerden enkele Bosnische studenten en scholieren zich tot de gewapende strijd. Zij zaaiden terreur door middel van doelgerichte aanslagen op symbolen van wat zij als een bezettingsmacht beschouwden. De aanslagplegers onder de Jong Bosniërs kunnen goedbeschouwd alleen historisch geduid worden in hun eigen, zeer specifieke persoonlijke context. Niettemin hadden veel van de Bosnische aanslagplegers in de periode 1912 tot 1914 een aantal zaken gemeen: ze waren getuige geweest van de extreem gewelddadige omgeving van de Balkanoorlog die woedde vanaf 1912 en vaak leden ze een armoedig bestaan in de marges van de samenleving. Ze hadden gefaald: als activist, als student, misschien zelfs als burger. Ten derde, ze stonden zowel privé als “professioneel” in contact met de paramilitaire groepen die actief waren in diezelfde Balkanoorlog.

In hun strijd tegen de Oostenrijkse “bezetter” hadden de aanslagplegers een morele ruimte gecreëerd om zich ook gewelddadig te uiten, maar de meeste van de aanslagplegers werden ook gedreven door een intrinsieke drift om een chaotische situatie te “maken”. Om de woorden van de historicus Robert Wohl te citeren: zij waren “wanderers between two worlds”. Met het plegen van die specifieke aanslagen wilden zij de nieuwe wereld binnentreden – een moderne, eigen, tijd.

Samenvattend concludeer ik dat Jong Bosnische beweging nooit heeft bestaan als een vereniging, een club, of een kring – met leden en statuten. Niettemin waren er tussen 1895 – het jaar dat de van school gestuurde Bosnische Petar Kočić besloot zijn heil elders te vinden, en 1914 – het begin van de Eerste Wereldoorlog – studentennetwerken die een geheel eigen politieke en culturele

dynamiek hadden. De netwerken waren niet coherent en ook niet constant. Toch gaven ze op verschillende momenten uiting aan een groepsgevoel en profileerden zich als een “wij”, verwijzend naar een subcultuur met een eigen identiteit. Deze “wij” veranderde in de tijd. Eerst was deze “wij” verbonden aan plekken van socialisatie: de school, later de leeszaal en de bijbehorende tijdschriften. Vervolgens werd deze “wij” gevormd in de structurele verbindingen die aangegaan werden in de universiteitssteden, die evolueerden in geheime genootschappen. Tenslotte werd dit “wij” geplakt op daden en besluiten, zoals de demonstraties tegen het Oostenrijks-Hongaarse regime. “Wij” was daarmee een naam geworden voor een generatie: “Jong Bosnië”. Dit “wij” was geen lang leven beschoren, maar dat was ook niet te bedoeling. De bedoeling van dit “wij” was om een kracht op zich te zijn, een kracht die de samenleving naar een nieuwe toekomst zou boksen. Deze netwerken van radicale en soms agressieve, maar ook ambitieuze en pretentieuze studenten was een cultureel fenomeen dat paste bij de nog ongeletterde Bosnische samenleving in het kortstondige koloniale tijdperk van de Oostenrijks-Hongaarse overheersing. Deze vage en ondefinieerbare, maar ook zeer strijdbare “wij, van morgen” stond op de voorste rang van een samenleving op drift, die vanwege de wet van de remmende voorsprong met een katapultsnelheid de moderniteit in werd geschoten.